

## МОЄМУ КРИТИКОВІ ВІДПОВІДЬ А. ПИПИНОВІ НА ЙОГО СТАТТЮ «ОСОБАЯ ИСТОРИЯ РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРИ»

*«Развитіє южнорусской литературы есть только часть целого обширнаго факта (отдельности южнорусской народности) не признавать котораго нет возможности».*

А. Пипин. *Исторія славянскихъ литературы*. С.-Петербургъ, 1879. Томъ I. С. 352.

*«С XV века начинает складиваться московская литература, которая воспринимает характер московскаго, государственнаго и церковнаго единовластія; этот характер уже вияснялся к концу XV в., и московская литература стала его отраженіем».*

А. Пипин [Особая історія русской литературы]. «Вѣстникъ Европы». С.-Петербургъ. 1877. Томъ I. С. 731.

У V томі «Вѣстника Европы» з 1890 р. (вересень, С. 241–274) колишній професор Петербурзького університету А. Пипін надрукував широку рецензію першого тому моєї «Исторіи літературы руской», намагаючи виказати тенденцію українофільського сепаратизму супроти «общерусской литературной жизни». Дивним-дивом проявив

А. Пипін у тому своєму писанню щонайбільше такі думки, котрі діаметрально суть протині давнішим його поглядам, висказаним про розвій української літератури в попередніх його писаннях, а найпаче в його «Исторіи славянскихъ литературъ» (С-Пб., 1879). Тому-то відповідаючи на його критичні замітки користуватись буду часто таки його ж словами й поглядами, які він заявив в попередніх своїх творах. Відповісти ж високоповажаному критикові на його закиди вважаю тим більше своїм обов'язком, що тою його рецензією зворушились чимало всі русько-українські патріоти, і що вже «Уманець» подав йому в «Зорі» (1890. Ч. 21) годящу відправу за його неприхильні інсинуації.

А. Пипін називає моє писання «особою історією русской литературы». Що українці вважають свою літературу окремою від літератури російської або московської, не дивота, коли й учений сей великорус виділяє южнорусів із зв'язку зо своїми земляками і в своїй «Исторіи

славянських літератур» визначає їм зовсім окреме місце після слов'ян южних (І., С. 304-447). Ба, сей ліберальний «западник» пише окрему історію южноруської літератури з такою симпатією до українських народних і просвітних святощій, що Н. І. Петров у своїх «Очерках истории украинской литературы XIX столетия» добачає в статті Пипіна про южнорусів наклін до українофільських думок Миколи Костомарова (С. 12)<sup>1</sup>.

Авжеж високоповажаний критик уважав се дивовижним, що історію малоруської або української літератури названо «руською», позаяк по його думці «рускою» літературою може зватись тільки словесність «общерусская». Він каже, що по моїм поглядам руська або малоруська література супроти великоруської або російської є «настоящая русская» література (С. 252). На се відповідаю, що й сам А. Пипін уважає подекуди нашу літературу «настоящею русскою», коли пише, що від XV віку починає витворюватись література московская<sup>2</sup>. Опроче заявляю, що я літературу малоруську або русько-українську назвав «руською» особливо задля того, що ми в Галичині зовемося «русинами», та що наша мова й література називається руською. Годиться ж тут запримітити, що вже й «Уманець» у сій справі взяв мене в оборону, заявивши, що я, пишучи історію

українсько-руської чи малоруської літератури, вжив тільки галицький термін («руській») з поглядом на теє, що галичани, як подекуди й українці, зовуть себе русинами, а свою народність руською, відрізняючи її від великоруської чи російської («Зоря». 1890. С. 333.)

У своїй просторій статті виявляє критик своїм землякам наперед ті причини, із-за котрих положення галицької літератури є справді окреме, скомбіноване й запутане. Сі свої думки висказував Пипін уже не раз у попередніх своїх письмах; тільки ж, нігде правди діти, давніші його погляди на галицько-руські просвітні й національні справи з'являлись русинам-народовцям вельми прихильними. Тепер же колишній ліберальний «западник» наближує своїми думками подекуди до московських панславістів і каже, між іншим, що в літературних змаганнях треба б українофілам вдоволитись границями локального «провінціалізма», себто поетичною реставрацією минувшини, популярною літературою і т. п. (С. 246). Взагалі Пипін не проявляє симпатії до галицьких русинів, а то, мабуть, задля того, що Галичина сталась «центром малоруської народности». Тому-то по його думці галицька інтелігенція являється троха не безглуздою, позаяк вона не знає Росії, не знає російської літератури й вдоволяється тими звістками про Росію, яких вона добуває з австрійсько-німецьких газет і з книжок польських. Критикові здаєся, що галицькі народовці до культурного змагання росіян так неприхиль-

<sup>1</sup> Велику симпатію заявив Пипін українофільству в кількох своїх статтях, особливо ж у статті «К спорам об українофільстве» (Вѣстникъ Европы. 1882. III. С. 438-442).

<sup>2</sup> Вѣстникъ Европы. 1877. I. С. 731.

ні, що й повернутись не можуть до книжки російської (С. 243, 251-252, 274). Авжеж у відповіді на сей закид виручив мене «Уманець», заявивши, що трохи чи не все найкраще з Гоголя, Достоєвського, Тургєнєва, Гончарова та інших видатніших писателів друкується в галицьких виданнях (в «Ділі», «Зорі», «Правді» й ін.), в українсько-руських перекладах. Ба, «Уманець» питається Пипіна, чи росіяни знають Галичину хоч би так, як галичани росіян? («Зоря». 1890. С. 332). Я ж замічаю тут, що сим питанням ачеї пригадав «Уманець» Пипінові колишні його слова: *«Для русских читателей галицкая современная история и литература известны очень мало»* («Вѣстник Европы». 1885. I. С. 443). Опроче критик може дізнатись з моєї історії літератури, що мені не чужа російська література, коли я не в однім місці покликуюся на твори російських письменників і даю погляд на історію російської літератури (порівн. I. С. 127-128; 261-263; II. 1. С. 179-182).

У цілій своїй статті критик займає супроти моєї історії руської літератури становище вороже. Він вразився мабуть тим, що я у «Вступі» свого твору вказав на фінсько-слов'янський зачаток колишньої Москви. От уже в самім початку мого писання не вподобалось йому теє, що я поважився отсе заявити: *«Літературу свою має той народ, у котрого є своя історія, свій питомий світогляд і своя мова. У такого народу не запропасться життя літературне, хоча б він і втратив само-*

стійність політичну, бо живе слово не загине мимо ворожих змагань тих, що принадою «объединения» морочать духа слабших, незрячих братів. «Мова – не полова», – каже народне прислів'я, – «ніякий вітер її не вив'є!» Отже, критик нав'язує свою полеміку до сего прислів'я і каже, що саме історія слов'янських племен і в стародавнім, і в новішій часі вказує на те, що народна мова погібає з самими народами, або навіть вона погібає, хоча фізично народ ще існує (С. 252).

Супроти сеї замітки високоповажаного критика позволяю собі заявити, що в найновішій часі між цивілізованими народами нігде не запропастилась мова з самим народом. Уже ж в середньовічних часах гегемонія німецька не могла дотла погубити польських і балтицьких слов'ян, коли-то культура ширилась вогнем і мечем. Бо ось лужичани, що живуть в саксонських і пруських Лужичах, творять тепер обломок колишніх польських і балтицьких слов'ян. І от, хоча всіх лужичан числять 130000–140000, то оба ті народці мають окрему свою мову й літературу. Тепер і маленькі народи, прийшовши до самовіжи національної, зберігають вірно перекази своїх батьків і не думають занепасти своєї мови, хоча чужа кормига їх сильно б'є-побиває. Опроче ж не знаємо народу, котрий втратив би свою мову, хоча жив би фізично. Мабуть, мав критик на думці українців в Росії, котрим царський указ з дня 18 (30) мая 1876 р. заборонив хіснуватись даром Божим – мовою.

Тільки ж годиться се тямити, що й цареві трудно боротись зі законами природи, що їх узнають всі права народів.

Після сеї прелюдії критик підносить проти мене тяжкі закиди із-за того, що я поважився в питаннях просвітно-національних проявити такі думки, котрі досі вважаються «каменем преткновения» найпаче для московських панславистів. Ось і погляд на важніші закиди Пипінові.

1. Критик дорікав мені чимало, що я поважився поставити «Русь» супроти «Москвы», та що я заявив, що предки слов'ян-москалів у XII віці змішались з фінами. Він каже, що цілий народ звався тільки «Русю», та що локальні назви (Новгород, Суздаль, Москва й ін.) уживались для політичного означення земель в епоху віддільного політичного побуту тих земель (С. 254-255). На те відповідаю, що ім'я «Русь» для означення всіх племен східного слов'янства було тільки династично-державною назвою, позаяк руські князі начальником свого роду вважали Володимира В., великого князя Київського. Уже ж всякому тямущому історикові звісно, що колишні слов'янські племена в нинішній Полуднево-Західній Росії від віку IX, а жителі нинішньої Волині й Галичини від віку XI звались «Руссю», себто «русинами», між тим, коли племена землі Ростовської і Суздальської враз з радимичами й в'ятичами від віку XV назвою «Москва» визначувались<sup>3</sup>. Відтак, каже

Костомаров, що в XV віці в нинішній Росії утворились чотири відділи східного слов'янства: Новгород, Москва, Литва й Русь, та що по упадку Новгорода zostались три відділи: Москва, Литва й Русь<sup>4</sup>. Тая окремішність Русі від Москви була звісна Європі в XVI і XVII віці. І так учений Адам Богорич у своїй слов'янській граматиці, виданій 1584 р. в Віттенбергії, уважав мову руську окремою від московської, вичисляючи ось які слов'янські мови (linguae): *moshovitica, rutenica, polonica, boemica et lusatica, dalmatica et croatica*. Руській же грамоті Інокентій Гізель пише у своїм літописнім творі «Синописис» (Київ, 1674), що до народу сарматського належать: *Москва, Русь, Поляки, Литва, Пруси й ін.* (глава 8). Годиться ж тут додати, що сей твір Гізеля трохи не сто літ був учебником в царстві московським. Опроче сам Пипін писав ось що в «Історії славянских литератур»: «*При самом возсоединении (1654 г.) южноруссы... чувствовали себя особым народом от москвичей*» (С. 313).

Відтак і сьогодні не відкликую того висказу, що предки слов'ян-москалів у XII віці змішались з фінами. Вже ж сам Пипін писав давніше (1879) се, що слідує: «*В северной доле русского народа еще в старом периоде началось поглощение финских племен в нынешней средней России*» («Історія слав. лит.». С. 305). Отже, сам критик говорить про змішання слов'ян з фінами, дарма, що

<sup>3</sup> Костомаров М. Историческія монографіи и изследованія». Том I. С. 59-60.

<sup>4</sup> *ibid.*, С. 60.

в теперішнім своїм писанню висказує про се зовсім протину думку. Се бо заявляє він, що рускі колоністи випирали фінів із їх місць, що відтак фінські племена геть уступались, або й просто вимирали (С. 256-257).

Що москалі або великоруси суть народом мішаним доказував Костомаров, пишучи, що слов'янські колоністи змішались з туземцями східно-фінського племені, і що з такої мішанини утворився великоруський народ<sup>5</sup>. Між іншими й один учений німець писав у сій справі ось що: «Die Moskowiter oder Gross-Russen sind ein *Mischvolk* mit vorwiegend finnischer Basis und starkem slawischen Zusatz, dessen Gewicht durch den Sieg seiner Sprache über die ursprünglich finnische ganz wesentlich verstärkt wird»<sup>6</sup>. («Московити або великоруси – це змішаний народ із переважно фінською основою та сильним слов'янським додатком, значення якого значно збільшується перемогою їхньої мови над самобутньою фінською» (нім.). – *Ред.*).

А. Пипін каже відтак, що мої замітки про се питання хитаються між теорією Духінського й бажанням зберегти тінь історичної критики (С. 256). Я ж признаюся, що я досі зовсім не читав книжки Ф. Г. Духінського п. з.: «Zasady dziejów Polski i innych krajów słowiańskich» («Основи історії Польщі та інших слов'янських країн» (польськ.). – *Ред.*), де

сей польський письменник розвиває свою теорію про «туранський» зачаток «москалів». Опроче сам критик каже, що я «великодушно захищаю русских от Духинского», та що моїми словами «Духинский опровергается» (С. 256).

Що закид про Духінщину є зовсім несправедливий, запримітив і «Уманець», написавши в сій справі ось що: «Пипін скрізь вбачає Духінщину, але доволі здатися навіть на ті виписки з історії Ом. Огоновського, які сам Пипін місцями наводить, щоб бачити, як несправедливо він докоряє тією Духінщиною і не одного Ом. Огоновського, а навіть цілу партію, заступником котрої він вважає Ом. Огоновського»... («Зоря». С. 333).

Заявивши, що Духінський много опрокидується, каже Пипін дальше, що в моїм писанню зістає ще отсе неясно: 1. Як могли причислитись к Москві племена XII віку, коли Москва приходить до свого значення аж у XV віці, позаяк вона в кінці XII віку була тільки малесеньким селом, ледве звістним по імені? 2. Яким способом відбувалась в ті давні віки слов'янська колонізація земель нинішньої Москви? (С. 256). На сі два питання відповідаю ось що: 1. Я нігде не сказав, що в XII віці причислялись слов'янські племена к Москві. Я запримітив тільки, що «Москвою називались ті слов'янські племена північної Росії, котрі осіли були поміж фінами». Відтак до сих слів додав я ось які: «Тільки ж не годиться думати, мабуть-то росіяни не суть слов'янами, тому

<sup>5</sup> Ibid., С. 18.

<sup>6</sup> Dr. A. Petermann. Mittheilungen aus Justus Perthes' geographischer Anstalt...." Gotha", 1878. 24 Band. S. 329.

що їх предки в віці XII змішались з племенем фінським» (С. IX-X). 2. Про се, яким способом відбувалась в ті давні віки слов'янська колонізація земель нинішньої Москви можна подекуди дізнатись, прочитавши одвітне місце в статті Костомарова: «Мысли о Федеративном начале древней Руси»<sup>7</sup>. Опроче нині трудно дати на се питання зовсім вдоволяючої відповіді, тому що північні сторони теперішньої Росії, де відбувалась тая колонізація, для дослідів наших літописців були землею недоступною.

2. Критик не може також погодитись з отсими моїми словами: «Вже ж наш нарід тому не винен, що царі московські перенесли назву «Русь» на свою державу, та що наша батьківщина лишилась свого питомого імені. Поки що слово «Україна» заступає у наших народів втрату свого названня... (С. VIII). Сі мої слова критик називає *«странностями, удивительными для русского читателя»* (С. 254). Я ж не сказав нічого нового й чудного, коли примітив, що царі московські перенесли назву «Русь» («Росія»)<sup>8</sup> на свою державу. Та ж сам критик писав про сю справу ось що: *«Когда стало совершаться московское объединение, на него по давней привычке перенесено было имя, распространенное Киевским объединением»*, – себто ім'я Русь або Росія («История слав. лит.».

<sup>7</sup> Историческія монографіи и изслѣдованія. I. С. 17-18.

<sup>8</sup> Звістно, що грамотії-чужинці в першій половині XV віку назвали Русь «Росією» від грецького слова Ρωσ, Ρωσία. Тоді-то й замість «руський» писано «роский» або «російский».

С. 314). Ба, він сам потакував, що наша батьківщина лишилась свого питомого імені. Се бо у своїй «Исторіи славянских литератур» навів він отсі слова Костомарова: *«Тогда южно-русский народ остался как бы без названия... У южно-русского народа было как будто похищено его прозвище...»* (С. 314). Так, отже, не сказав я ніяких *«странностей, удивительных для русского читателя»*, коли сам критик про теє питання був давніше тої самої думки, що її я проявив у своїм писанню.

3. Критик каже (С. 255), що я *«не удостоил познакомиться с исторіей русского литературного языка»*, коли я ось що написав: «Щодо языка російского належить замітити, що він витворився з наріччя московського. У віці XVIII піддержувалась тая нова мова богацтвом языка церковнослов'янського; доперва у віці XIX російські писателі звернули свою увагу на деякі наріччя Росії північної. Коли ж у наших часах московским панславістам забаглось накинути всім слов'янам російский язык яко літературний, то збагачено його особливо лексикальним апаратом языка русько-українського, а подекуди й словами других языків слов'янських» (С. X., приміт.). Навівши сі мої слова, питався мене критик, де то все теє найшов я в історії *«русского народного і литературного языка»*? На се питання відповідаю ось що: що літературний язык російский витворився з наріччя московського, є річ звістна всякому філологові слов'янському. Позаяк звукова система є

неначе душею мови, а фонетика московського наріччя стала головною прикметою літературного язика російського, то й всякому тямущому чоловікові ясно, що сей літературний язик у своєму засновку є московським. Уже ж сам *Антоній Петрушевич*, учений-крилошанин у Львові, що є противником галицько-руських народовців, писав про се питання ось що: «Нинішній так званий літературний або книжний руский язик возник в новішеє время з прийнятієм граматических форм московського наречія, яко государственного наречія, з помістю прочих русских наречій»<sup>9</sup>. Опроче стою й тепер при моїм висказі, що у віці XVIII нова мова російська піддержувалась богацтвом язика церковнослов'янського, та що у віці XIX російські писателі звернули свою увагу на деякі наріччя Північної Росії. Ся моя думка опираєся на фактах історично-літературних і ні один письменник-публіцист не зуміє опрокинути правди, що осноуєся на генетичнім розвою літературного язика російського.

4. Критик заявляє (С. 258), що я зібрав бережливо вискази філологів як Миклошича, Малиновського, Лавровського, Даля і др. про самостійність малоруського язика та що я забув тільки се додати, що новіші досліди не менше компетентних філологів (прим. Ягича і Потєбні) вказують на один корінь двох головних наріч *«руського язика»*. На сей закид відповідаю навперед, що

критик висказав свої слова не зовсім ясно, заявивши, що два головні наріччя *«руського язика»* вказують на один корінь. Поминувши тут теє питання, чи язики малоруський і великоруський відносяться до одного праруського язика, чи ні, замічаємо, що критик не доповів сього, що було в нього на думці, себто він не доповів, що він одно з тих наріч – наріччя великоруське – вважає справдішним язиком та що він наріччя малоруське підчиняє під язик великоруський. Дальше звертаю увагу критика на се, що він забув про *«Журналь министерства народного просвіщенія»* (1859. № 6), на котрий я також покликуюся. У тім-то журналі надруковано статтю, в котрій язик малоруський названо самостійним. Відтак дивуюся, чому Пипін наводить тут Потєбню і Ягича між протиниками самостійности русько-українського язика, коли він у своїй *«Исторіи славянских литератур»* поставив обох сих учених мужів побіч Миклошича (С. 311). Правда, що він у своїй критиці каже, мабуть-то б Потєбня і Ягич вказували на один корінь двох головних наріч *«руського язика»*. Але він закрив тут евфемічною фразою отсю думку, що, мовляв, оба сі мужі, не признають самостійности малоруського язика. Отже, я позволяю собі пригадати високоповажаному моему критикові, що Ягич, на котрого він покликувався у своїй *«Исторіи славянских литератур»*, про малоруський язик отсе сказав: *«Gross- und Kleinrussisch sind zwei Dialecte des Russischen, – und wäre nicht im*

<sup>9</sup> Літературний сборник издаваемый галицко-русскою матицею. Львів, 1886. С. 15-16.

Laufe des Mittelalters die staatliche Macht aus Kiev nach Moskau übersiedelt, hätte Kiev statt Moskau die russische Nation zu einem grossen Ganzen vereinigen können, so würde heutzutage das Grossrussische im ähnlichen Verhältnisse zum Kleinrussischen sich befinden, wie es factisch umgekehrt der Fall ist. Und doch ist das Kleinrussische in Oesterreich zu einer Schriftsprache erhoben worden, so dass dasselbe Kleinrussisch, welches in Russland als Dialect gilt, in Oesterreich eine selbständige Sprache genannt wird»<sup>10</sup> («Великоросійський і малоросійський – це два діалекти російської мови – і якби державна влада протягом Середньовіччя не перемістилася з Києва до Москви, якби Київ замість Москви зміг об'єднати російський народ у велике ціле, тоді б великоруська мова сьогодні була б у подібних пропорціях до малоросів, подивіться, як насправді все навпаки. І все ж малоросійська мова стала в Австрії літературною, так що та сама малоросійська мова, яка в Росії вважається діалектом, в Австрії називається самостійною мовою» (нім.). – *Ред.*). Із цих слів видно, що професор Ягич малоруську мову вважає самостійним язиком, так як і великоруську. Хоча ж він говорить про (пра)русський язик, із котрого, мовляв, обі ті мови виділились, то нема сумніву, що він русько-українському язикові рівнорядне становище побіч російського визначає.

<sup>10</sup> Archiv für slav. Philologie. Berlin, 1876. I. B. S. 508.

Авжеж про праязик руський можна б тут запримітити, що мимо поважної студії П. Житецького (Очерк звуковой истории малорусского наречия. С. 34-39) питання се досі не вияснено як слід. По моїй думці, не було язика праруського такого, з котрого виділили б ся оба наріччя, малоруське і великоруське. Була лиш тая мова, котра опісля стала зватись руською, южноруською або малоруською. Мова бо (мало)руська в розвою фонологічнім, особливо ж в системі самозвуків *a, e, ѣ*, замінюючихся у звук *i* (вôль, ледъ, лъсь), відбула такі довговічні метаморфози, що зачаток її супроти мови великоруської може вважатись прастарим. Думаю, отже, що тим праруським язиком є мова южноруська, та що із неї під впливом чужим виділились опісля наріччя Північної Росії. Се справді тільки гіпотеза, але чей колись вона явиться виправданою. Авжеж годі заперечити, що звукова сторона наріччя московського витворилась на основі фонетики ляцької, котрою хіснувались два ляцькі племена, радимичі і вятичі, що сиділи в нинішній Північній Росії при ріці Оці.

А. Пипінові не вподобалось се, що я віддільність малоруського язика й літератури порівняв з віддільністю шведського язика від німецького або французького від іспанського й італіянського. Він пише в сій справі (С. 259), будь-то я не подумав одного: що приміром, французи, італіянці й іспанці ніколи не були одним народом, ніколи



не творили одного государства з одною загальною літературою, а навпаки з самого першого появилення в історії були народами віддільними політично й етнографічно, між тим, коли Полудневна й Північна Русь творили колись одно плем'я й одно государство й мали один літературний язик. На сей закид відповідаю ось що: Високоповажаний мій критик при великій своїй учености є все-таки партійним суддею в моїй справі. Вже ж він забув на те, що приміром португальці й іспанці, данці й шведове мають свою окрему, самостійну мову й літературу, хоч одна й друга група тих народів якийсь час творила одну державу політичну. Звістно-бо, що Португалія була сполучена з Іспанією в р. 1581–1640 та що Данія зі Швецією й Норвегією творила в р. 1397–1523 одну політичну цілість. Коли ж португальці й іспанці, належачі до одного романського племені, а данці й шведове, причисляючися до одного германського племені, мають свої окремі язики й літератури, то чей же вільно русинам-українцям користуватись своїм язиком і літературою, яко старшому народові супроти молодшого брата великоруса, котрий свою культуру прийняв з Києва і взагалі з Русі Полудневої. Нехай високоповажаний критик не забуває слів професора Ягича, на котрі давніше він сам покликуювався, що російська мова була б досі наріччям супроти язика русько-українського, наколи б у Віках Середніх не перенесено державної власти з Києва до Москви.

Відтак пригадую моєму критикові, що він сам до р. 1890 нігде не писав, мабуть, то б малоруси і великоруси творили одно плем'я. Противно він доказував не в однім своїм письмі, що русько-українська народність відрізняється від великоруської або російської самостійними своїми прикметами від поконвіку<sup>11</sup>.

Що же тикається закиду, що на Русі-Україні нема услів'я державности (*государственного союза*), то у відповіді випередив мене «Уманець» («Зоря». 1890. С. 333), котрий вказав на теє, що польське письменство тепер розвивається і дужчає, дарма що поляки давно вже стратили державність. Відтак примічає «Уманець», що, кажучи про державність, не слід забувати про Галичину, де умова самостійного розвитку письменства здебільша вже існує...

Годі ж поминути тут іще сеї замітки Пипіна, мабуть-то, унія, що досі панує в Галицькій Русі, не належить до поконвічних принципів руської народности (С. 259). Читаючи сю замітку, гадав би хто, що її підніс прихильник московського панславізму, добачаючий в православію й самодержавію основні прикмети російського государства, ба й усього слов'янства. Авжеж звістно, що чехи і кроати вірно зберігають просвітно-національні святощі слов'янські, хоча придержуються католицизму. Що же й унії можуть вір-

<sup>11</sup> Порівняй найпаче статтю Пипіна «Обзор малорусской этнографии». *Вѣстникъ Европы*. 1885. Томъ IV. С. 744-780; Томъ V. С. 325-350; 777-804; Томъ VI. С. 351-387; 778-817.

но служити просвітним інтересам Русі-України, доказує дружна зв'язь між письменниками галицько-руськими а українськими.

6. Вкінці своєї полеміки з моїми літературними поглядами, які я проявив у «Вступі» до історії літератури, каже критик навмання, що статистичні цифри «о великорусском и южнорусском племени» взяв я з польських і німецьких джерел (С. 261). По його думці начислив я забагато русинів-українців (звиш 21 мільйона) та й самохіть аннексував ще й білорусів до українців, між тим коли подав я замале число великорусів (34 389 871). На сей закид відповідаю, що джерелом польським<sup>12</sup> хіснувався я тільки в поданню числа галицьких русинів. Про число ж українців у європейській Росії довідався я не тільки з німецьких джерел, але й із російських офіційних дат центрального статистичного комітету, а після сих дат число українців в Росії (крім білорусів) сягає далеко поза 18 мільйонів<sup>13</sup>. Опроче сам А. Пипін каже у своїй «Історії славянских литератур», що деякі новіші статистики подають загальну цифру русинів-українців на 20 мільйонів (С. 17). Коли ж він сам заявив, що цифра всього «русского» племені в Росії простягає до 57 900 000, то виходило б із сього числення, що всіх великорусів є 37 900 000. У таким разі диференція між моєю датою а цифрою Пипіна

<sup>12</sup> Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych, wydane przez krajowe biuro statystyczne pod redakcją Dr. Tad. Pilata. Roczn. VI. Zeszyt 2. Lwów, 1881.

<sup>13</sup> Діло. 1883. Ч. 121.

виносила б тільки 3 510 129. Відтак заявляю, що анексія білорусів не є моїм ділом. З'єднає їх з русинами-українцям багато спільних прикмет культурних. В мові білоруській добачаємо той самий матеріал лексикальний, що й у мові русько-українській, а відтак граматики, крім фонології, в обох сих мовах є трохи не та сама. Авжеж приналежність білоруського наріччя до язика русько-українського доказує особливо поезія простонародна, котра проявляє той же світогляд у білорусів і українців, із-за чого Житецький заявив, що між піснями білоруськими щонайменше 4/5 частей мають зачаток український<sup>14</sup>. А що я в сій справі не висказав думки дивовижної, доказує повага Міклошича, котрий у своїй порівнюючій граматиці слов'янських язиків (з р. 1875, 1876 і 1879) вважає мову білоруську наріччям язика малоруського.

7. Дивинним-дивом закидує мені мій критик, що я факти стародавньої руської літератури збираю тільки в Русі Полудневій, та що я проте літературу Північної Русі пропускаю, як неналежачу до мого предмету (С. 261). Вже ж сей закид міг критик залишити з поглядом на те, що він сам у своїй «Історії славянских литератур», пишучи розвідку про южнорусів, пропустив зовсім літературу Північної Росії. Тепер же дивується він, що я виділив спеціально южноруські елементи із загального зв'язку історії й письменности того давнього періоду,

<sup>14</sup> Очерк звуковой истории малорусского наречия. Киев, 1876. С. 214.

котрий не був *тільки* южноруським. Ба, він каже, що Русь удільного періоду була з'єдинена не тільки вірою, династією і загальним племінним інстинктом, але й одною письменністю (С. 263). Язик же сієї письменности, по словам Пипіна, не був народний, а церковнослов'янський, злегка змодифікований впливами народної речі (С. 264). Супроти всього того категоричного висказу А. Пипіна позволяю собі його запитатись, чому-то він в «Історії слав. лит.» (С. 325) ось що написав: «*Язык южнорусскій, в этом (I) периоде уже является в письме с теми особенностями, какія отличают его от западного (белорусского) и северного (великорусского)?*» Яким же способом міг тепер критик писати, що Русь удільного періода була з'єдинена *одною* письменністю? Хоча-бо письменники першого періоду намагали списувати свої твори в язиці церковнослов'янським, то в полудневій Русі оживлялась ся мертва подекуди мовою южнорусів, між тим коли в північній Суздальщині язик церковний прикметами північних нарід закрашувано. Коли ж сам критик каже, що язик книг був церковний – чужий (С. 264), то годі зрозуміти, як міг простий люд помалу до нього привикати, і як література церковна могла ставатись літературою популярною (С. 265). Ми гадаємо, що в перших віках після прийняття християнства неграмотним людям язик церковний був зовсім чужий. Якщо тепер, в кінці XIX віку, церковна література для простого руського чоловіка не

є популярною, то у віках XI–XIII вона була на Русі справдішньою «мертвечиною» мимо всяких протестів Пипіна, котрий церковній літературі приписує тепер великий культурний вплив на маси народу, дарма що він давніше голосив світові сю правду, що церковний характер літератури витворює її недостачу, – презирство до народного життя (Історія слав. литер. С. 60).

8. В дальшій критиці Пипін находити камінь «преткновенія» в отсих моїх словах: «До Івана Котляревського література письменна не була народною, тому що розвій її спиняли три елементи: навперед церковнослов'янська візантійщина, відтак культура польська з середньовічною наукою схолястичною, а нарешті просвітна кормига царства московського». Критик каже відтак, що по моїй думці історія малоруської літератури до Котляревського становиться мовбито злишньою, тому що її неначе б і не було (С. 265). Але ж критик не доглянув мабуть того, що я про се питання трохи нижче (С. 4) писав. Ось і мої слова: «Все ж таки й у попередних добах історії літератури руської добачаємо де-некуди *здорові зерна*, посіяні в рідну ниву; тільки ж нігде правди діти, в тяжкім лихоліттю народнім не одно зерно заснітилось у своїм зароді. Проте також давніші твори письменні мусять увійти в огляд історії літератури руської; всякі бо важніші пам'ятники нашої бувальщини суть нам дорогою спадщиною колишньої Русі». А трохи вище ска-

зав я ось що (С. 3): «Письменники руські до Івана Котляревського в *більшій часті* не добачали житя народного, тож їх твори являються переважно наслідуванням взірців візантійських», не маючих нічого схожого з живою словесністю народною. Лише де-некуди крізь завісу церковщини проглядають діти руської неньки, проявляються *твори великої ваги*, що списані були на основі світогляду сього питомого, приміром «Слово о полку Ігоревім» (С. 3)...». Сі мої слова критик накручує на свій лад і каже, що я ціню тільки «Слово о полку Ігоревім» і народну поезію, та що все проче представляється мені *«ненужним хламом (сміттям), которий понапрасну загромаждал старую письменность»* (С. 266). І питаюся я ученого публіциста Пипіна, чи годиться підсувати мені таку думку, котрої я нігде не висказав? Чи годиться відтак казати, що у мене *«отсутствие правильного исторического понимания вопиющее?»*

9. Аж ось вистрілює критик до мене набоем найтяжчого калібру, намагаючи розміжджити дотла мене з моєю «особою» історією руської літератури. Щоби мене «посрамити», цитує він отсю частинку з моєї книжки: «Від того часу, як Володимир Великий, охрестивши Русь, заснував в Києві перші школи для науки язика церковнослов'янського аж до зруйнування Січі Запорозької, майже ні один володар не думав просвітити Русь рідним словом і наукою питомою, майже ні один грамотій не писав нічого такого,

що могло би просвітити незрячих братів. Тому-то склалось таке диво, що люди письменні жили відсторонь від простого люду, не дбаючи про його просвіту, а списуючи переважно в мові мертвій такі твори, що від них віяло холодом на молоду вдачу рідного народу. Коли ж володарі, архиереї й книжники стали сторчаком супроти культурних змагань люду неграмотного, то література письменна відокремилась від усних переказів простонародних. Так, отже, тая література явилась в більшій часті мертвою, бо не оживлялась мовою живою, котрою говорила вся южна Русь. Проте окремо від такого нерозумного почину вчених грамотіїв проявлялось саморідне просвітне змагання люду неписьменного. І ті то книжниками занапашчені незрячі смерди, козаки і взагалі хлібороби витворили собі словесність свою, що жила в устах люду довгі віки. Книжники списували збірники, слова, посланія та інші речі князям, ієрархії і панам на потіху, а неграмотний люд співав собі колядки, пісні та думи й розказував собі давні казки, зберігаючи в тих творах переказ своїх дідів... Справді, дивне диво! Всякі книжники, що до недавнього часу не хотіли зближитись до простого люду, що в гордості своїй не хотіли його нічого вчити, приходять тепер смирно до незрячих своїх братів і переймають запопадливо саморідну їх просвіту, – письменні люди ідуть між люд неписьменний, учитись від нього поезії, філософії, етнографії» (С. 1–2).

Навівши ті місця з моєї історії літератури, критик покликає з емфазою: *«Редко можно встретить в историях литературы такую путаницу фактов и понятий!»* (С. 267). Авжеж я докажу моему критикові, що таку саму *«путаницу фактов и понятий»* проявив він сам у попередніх своїх письмах. Поки що позволю собі сказати йому, що ось тее моє писання чимало подобалось професору Харківського університету Сумцову, котрий оцінюючи мою історію літератури руської з поглядом на ті мої *«попередні замітки»* ось що заявив: *«В кратком, но ясном и живом предисловии автор определяет общий ход развития южнорусской литературы, отношение книжной письменности к искусственной народной поэзии»* («Киевская Старина». XVII. 1887. С. 347).

Наперед пригадую критикові, що він давніше не брав в оборону тих церковних письменників, котрі наслідували візантійські взірці. Давніше писав він, що слов'янська письменність дістала від Візантії тільки церковних читачів, церковних стилістів, але не одержала звідтам ніяких наукових відомостей. (Історія слав. літер. С. 60). Тому-то, по словам Пипіна, *«византійское образование принесло восточному славянству мало пользы»*, бо *«из византійской культуры славяне вынесли довольно бедное количество отрывочных византійских знаний, наполнявшее потом “хронографы”, “азбуковники”, “сборники” и т. п. Преобладающим характером образования была исключительная церков-*

*ность; литература была по большей части повторением и подражанием византійской, только одна летопись была самостоятельным литературным направлением... Литература поэтическая, так обильно развившаяся в западном славянстве при всем его латинстве, здесь, за единственным почти исключением ‘Слова о полку Игореве’, совершенно молчала.... Народный инстинкт не нашел в церковной письменности никакой опоры для своего, более широкого развития»* (Ibid., С. 44-45).

Вже из сих цитат, взятих із твору Пипіна, можна дізнатись, що я про церковність літератури в давній добі нашої письменности і про відносини тої церковности до поезії простонародної проявив ті самі думки, які висказав мій критик у своїй *«Истории славянских литератур»*. Хіба ж се є *«путаница фактов и понятий»*? Чи ж давна наша література не явилась в більшій часті *мертвою*? Чи ж ті книги, писані церковщиною, могли бути зрозумілі простому народові, як се критик заперимічає? Та ж давніше писав Пипін, що *«(церковный) язык книги с веками становился непонятен для массы!»* («Вѣстникъ Европы», 1875. XI. С. 687). Тепер покликається він на Патерик печерський, котрий, по його думці, був *«делом не одних книжников, а также и народной массы»* (С. 267). Але ж таке авторство народної маси є лиш *prim desiderium* (благочестиве бажання (лат.). – Ред.) високоповажаного критика. Тому-то стою я при своїй думці, котру я в сій справі висказав

ось як: «Заходами черців став Патерик печерський звістним і людові неграмотному; се ж вдіялось мабуть сим способом, що черці розказували одвітні легенди в мові зрозумілій»... (Ист. літ. рус. I. С. 27).

Відтак відкидую інсинуацію критика, мовби я назвав руську літопись ділом «неразумным» або й «книжною мертвеччиною». Я бо сказав зовсім виразно, що давна наша література явилась в *більшій часті* мертвою, що твори письменників до Івана Котляревського являються *переважно* наслідуванням вірців візантійських (С. 3). А про руські літописи першого періоду сказав я ось що: «Летопись Несторова и Кіевска писані в тогдішнім книжнім, себто в церковнославянським язичі, примішанім зі словами, формами и конструкціями (мало)-рускими. Літописці наші жили між народом, тому-то годі було им відвернутись від животворного духа мовы руской» (С. 56). Вже з сього мож дізнатись, що я в стародавній нашій літературі не всюди добачав «мертвеччину». Що же я стародавній літературі приписував якусь живучість, доказують отсі мої слова: «Вже ж учені черці не могли мові живій визначити пристановища побіч сильного змагання язика церковного; більше прихильними для тої мовы були грамотії світські. Из-за того давнійшій памятник «Правда русская» є важнійшим джерелом для вучення язика старорусского, ніж летопись Несторова й Кіевска» (С. 56). Чи се правда, отже, що я, по словам критика, в стародавній літе-

ратурі ціню тільки «Слово о полку Игоревім»?

Коли ж критик не міг заперечити сього факту, що книжники дивились бісом на простонародну поезію, то старався він бодай извинити таке нерозумне змагання руських грамотіїв. Ось бо сказав він (С. 267), що старі книжники задля того відносились ворожо до народної поезії, що вона була поганська. Але все ж не міг він виправдати тої прояви, що ті книжники цурались живого народного язика та що понайбільше списували свої твори в язичі мертвим. В кінці заявив тут критик, що я «слишком преувеличил дело», коли сказав, що «письменні люде идуть між люд неписьменный, учитись від него поезіи, *філософії*, етнографії» (С. 268), себто критикові здається, що у простого народу не можна навчитись філософії! На те відповідаю йому, що галицько-руський письменник Євгеній Згарський напечатав 1867 р. в «Правді» (Ч. 7–17) популярну розвідку п. з. «Народня філософія, списана по народним пословицям и приповідкам»<sup>15</sup>. Отже, у народу руського можна ачей навчитись філософії? А позаяк критик не хотів лишати ні одної сухої ниточки на моїй сорочці, то наживувшись на мене з мокрим рядом питається він мене: «*Наконець какіє казаки, бывали в древнем периоде?*» (С. 268). Сі-то слова висказав критик з поглядом на отсе місце в

<sup>15</sup> Порівн. Grundzüge der slavischen Philosophie von Dr. Clemens Hankiewicz. II. Auflage. Rzeszów, 1873; а то статті: «Bedeutung und Wichtigkeit der Volksphilosophie». С. 20-24; «Die Philosophie bei den Ruthenen». С. 45-50.

моїх «передних замітках про історію літератури взагалі»: «І ті-то книжниками занапащені незрячі смерды, *козаки* и взагалі хліборобы витворили собі словесність свою, що жила в устах люду довгі віки» (С. 2). Всякий же читач моєї книжки схоче мені признати, що ті мої «Передні замітки» відносяться до цілої книжки, в котрій я списав історію руської літератури від найдавніших часів аж до Котляревського. Тому ж, що зачаток козаччини сягає до другої половини XV віку, то ачей я не похибнувся, коли сказав, що побіч хліборобів в давних часах витворили собі й козаки словесність усну.

10. А Пипін каже, що я «не вникнул достаточно в отношения древняго периода русской словесности», коли я проявив нелюбов до церковних письменників, котрі йшли слідом за візантійськими взірцями. Він опять жалкуєся, що наша давня письменність не зберегла нам старих поетичних переказів руського народу й заявляє, що той народ ачей сам собі винен, що його словесність не оживляла літератури письменної, позаяк у нього було дуже мало сили в сім напрямі (С. 268). А яким же способом простонародна словесність могла проявити свій вплив на літературу письменну, коли володарі, архиєреї і книжники стали сторчаком супроти культурних і суспільних змагань люду неграмотного? Хіба ж се вина народу, що руські грамотії ним гордували й запопадливо звертались до візантійських взірців? Критик каже, що в новій письменности треба було

придбати якого-небудь запасу відомостей в історії церковній або й в історії світській, що, отже, треба було конче користуватись поміччю візантійською. Але ж він забуває, що ту-то мертвоту все таки можна було оживити рідною мовою і своїм питомим світоглядом. У кінці пригадає мені критик, що всіх тих володарів, архиєреїв і книжників, котрими я «недоволен», витворював таки той самий народ, а то тим більше, що я давний порядок руської житні зображаю як «демократичну федерацію» (С. 268). На сей закид відповідаю я ось що: в годині спокійній, коли не треба буде критикувати українофільської книжки, схоче високоповажаний мій протиник ачей признати, що простий руський народ не витворював («создавал») володарів, ієрархів і книжників. Рускі князі були роду чужого, нібито варязького, а ієрархів і книжників витворювала Візантія, ба й багато з них були родом з Візантії, отже, годі й думати про таку силу продукції бідного народі руського, щоби аж витворював тих велитів! Відтак заявляю, що я «демократичну федерацію» відносив до тих часів, коли ще не було князів. Ось бо що писав я на стороні 5 першої часті історії літератури: «Племена слав'янські, належачі до народу руського, творили первісно федерацію з ладом демократичним. Проте вже за пановання перших князів з роду Рюрикового став нарід боротись з властію центральною, коли деспотичні володарі намагались усувати автономію поконвічну». Із сього видно, що

критик подекуди натягав мої слова, щоб лиш вказати на якісь нібито нісенітниці в «особій» історії руської літератури.

11. Не вподобався Пипінові і мій поділ історії (мало-)руської літератури. По моїй думці визначаються в сій літературі п'ять періодів (С. 4-5). Пипін же каже, що другий, третій і четвертий період не проявляють значної різниці, позаяк «упадок» другого періоду підготовляв з'єдинення Русі з Польщею, а відтак і підневольність її (С. 269). Авжеж проти того поділу історії руської літератури не виступили ні Олександр Брікнер, ні Н. Сумцов у своїй рецензії мого твору. Професор Брікнер замітив в сій справі ось що: «*Die Einschnitte sind wohl gewählt, etwa mit Ansnahme des rein politischen Datums 1386; trotzdem scheint es mir bei der kleinrussischen, wie bei jeder anderen Literatur gerathener, statt solcher oft schwer durchzuführenden Trennungen nach den einzelnen Jahrhunderten die Darstellung zu ordnen*» («Поділи вдало підібрані, можливо, припускаючи суто політичну дату 1386 р.; однак, мені здається, що в малоруській, як і в усій іншій літературі, доцільно організовувати виклад за окремими століттями замість таких розділень, які часто важко здійснити» (нім.). – *Ред.*) (Archiv für slav. Philologie. X. 1887. S. 599). А професор Сумцов волів би тільки, щоб третій період назвати «грецько-руським», а не «польсько-руським» («Кіевская Старина». XVII. 1887. С. 347).

Відтак заявляє критик, що в сучасній малоруській словесности нема тепер потрібних вимінок до самостійного її існування. Він каже, що, по моїй думці, народність єсть єдиним важним елементом літератури (С. 269). Коли б же народність була єдиним елементом літератури, то (по думці критика) не було б і давніших періодів до Котляревського в історії малоруської літератури, тому що прикмети народности в тих періодах не проявлялись зовсім або було їх дуже мало в літературі письменній. Ба, критик каже, що не тільки до XIX віку малоруська література не виражала народу, але що й опісля – себто в XIX віці – вона далеко не у всім самостійна і народна. Отже, він хотів мабуть се сказати, що й письменність наша новішого періоду не може бути предметом історії літератури, – значить, русинам-українцям не годиться й думати про самостійну свою літературу, тому що «*настоящая самостоятельная литература должна служить не только всем слоям нации, но и всем отраслям умственной и художественной жизни общества*» (С. 269).

Супроти такого погляду А. Пипіна на розвій (мало)руської літератури міг би я озватись з емпазою: «Редко можно встретить в историях литературы такую путаницу фактов и понятий», себто я міг би звернути до нього ті слова, котрими він осудив мене із-за мого погляду на відносини давньої літератури письменної до словесности усної. Але я, поважаючи вельми мого вченого



протиника, не хочу воювати його важким оружжям і позволяю собі дати йому в сій справі ось яку відповідь. В сучасній (мало)руській літературі існують дійсно вимінки до самостійного її розвою. Вже ж сам критик дивуючись *«высокому достоинству»* малоруської народної поезії свазав ось що про нашу літературу: *«Если бы в ней явился сильный талант, способный увлечь земляков и быть вместе проводником общечеловеческого чувства и идеала, это было бы уже оправданием подобной новой литературы. Таким оправданием малорусской литературы был Шевченко!»* («Вѣстникъ Европы». IV. 1885. С. 753).

Що русько-українська література має право до самостійного існування, доказував сам Пипін, сказавши між іншим отсе: *«Малорусская литература сама по собі имеет полное право на бытіе. Она началась уже давним-давно, не с Котляревскаго или Гулака, а еще с XVI-XVII века, а отдельными памятниками и раньше...»* (Волга и Кіев. «Вѣстникъ Европы». 1885. IV. С. 209). Отже, вже сам критик виправдує існування (мало) руської літератури! А опроче хіба ж я не вказував у своїм творі на історичні засновки нашої літератури від найдавніших часів аж до Котляревського, дарма, що багато книжників цуралось руської мови? Хіба ж я не заявив, що й у попередніх добах історії нашої літератури добачаємо де-некуди здорові зерна, всіяні в рідну ниву? Хіба ж я не натякав на провідні ідеї словесного життя на Русі, котрі на засновку дій

історичних суть неначе червоною ниткою, що тягнесь від XI віку аж до наших часів? Критикові вільно все теє заперечити, бо й недармо каже наша приповідка: «Вольному воля, спасенному рай!» Але «правда вийде як олива наверх», хоча б політичні змагання реакції спинювали розвій примучених індавідуальностей народних!

У своєму критичному запалі високоповажаний мій протиник сказав навіть, що почннателі галицько-руського відродження не відразу порішили теє питання, як понимати *«русское родство их народа»* (С. 269), мабуть-то, ті проводарі політичного й просвітнього руху в Галичині не знали, в яких відносинах стоять русини до росіян або москалів. Ачей звістно моему критикові, що «Головна Рада руська» в 1848 р. у своїй відозві до «руського народу» між іншим отсе сказала: «Мы русины галицкі належимо до великого руского народу, котрий одним говорить языком и 15 міліонів выносить, з котрого півтретя міліона землю галицку замешкує». Опроче сам Пипін каже у своїй «Исторіи славянских литератур» (С. 421), що аж пізніше стали в Галичині говорити про «єдинство» народности своєї з великоруською або «російскою».

12. Досі рецензував мой критик тільки «Вступ» і «Передні замітки про історію літератури взагалі». Теперь приступає він до погляду на першу часть мого твору, одначе повторяє тут деякі свої думки, котрі вже попередю висказав. Він каже,

що в число пам'ятників «южноруських» попадають іноді й такі, котрі властиво до Южної Русі не належали, і знадобились очевидячки для заокруглення. Таким способом опинилися, мовляв, в моїй книжці «Руськая Правда», «Летопись Несторова» і «Слово Даниїла Заточника» (С. 270). Але ж про Нестора замітив сам критик у своїй «Історії славянських літератур», що він є *«произведением юга»* (С. 317), відтак заявив він, що Нестора й Даниїла Заточника усвоюють собі також галицькі учені й патріоти, добачаючи в них пам'ятники малоруські (С. 410). Опроче сам критик признав той факт, що деякі южноруські пам'ятники аннектують собі не тільки росіяни, але й поляки (С. 317). Коли ж російські історики присвоюють собі Нестора й Даниїла Заточника, то се не є ще причиною заперечувати їх южноруський характер? Відтак справді дивно, що критик пригадує мені, що найдавніший текст літописі Несторової найдено в рукописі Суздальській. Вже ж йому добре звісно, що нападами татарськими занашащено в полудневій Русі трохи не всі рукописи та що деякі цінні пам'ятники сієї Русі збереглись від загибелі на Півночі. Ачей же не заперечить він, що «Слово о полку Ігоревім» є пам'ятником южноруським, дарма, що єдина рукопись, котру досіль відкрито, найшла собі захист в північній Спасо-Ярославській монастирі. Що ж тикається «Руської Правди», то вже на основі її язика всякий тямущий філолог причислить її рішучо

до пам'ятників южноруських. Та й з поглядом на історію «Руської Правди» годі її вважати пам'ятником Північної Русі. Хоч бо короткий текст «Правди», обіймаючий 17 статей, має бути збірником тих прав, щб їх дав Ярослав Мудрий новгородцем, то вже ж сю первісну «Правду» доповнили наслідники його в Києві, Ізяслав, Святослав і Всеволод, а опісля довершив її Володимир Мономах. Пізніше став сей южноруський пам'ятник важним джерелом в уложенню «Статуту Литовського».

Висказавши мені докір із-за анексії тих пам'ятників в хосен малоруської літератури, критик хоче ще мені поругатись задля того, що я нібито нісенітницю написав про Даниїла Заточника. Ось бо каже він, що, по моїм словам, автор «Слова...» Даниїл Заточник, був «типом українця», дарма, що я небавом опісля замічаю: «Жаль тільки, що про жизнь сього мужа нічого не знаємо: не звісно нам, хто був Данило, де родився, де й коли жив...?» І питався мене критик: *«Каким же образом этот совсем неизвестный человек мог быть «типом украинца» и какие тогда были украинцы?»* (С. 270).

Критик забув відай на те, що можна родитись в Київщині або й Полтавщині, себто родитись українцем, а однако можна бути перевертнем, себто москалем «по убеждениям». Вже ж бо годі було б сказати, якою статтю тіла і яким темпераментом визначувався Данило Заточник, хоча б ми й знали, хто він був, де родився, де й коли жив. Опроче критик не потребував би ро-

бити того закиду, коли б був захищував дальші мої слова, котрими я мотивував той мій висказ. Се бо писав я ось таке: «Автор сего пам'ятника був типом українця, що любить батьківщину и свободу, що відчуваючи глибоко серцем всяку недолу, не позбувався и в біді свого гумору, але смієся крізь сльози и користуєся світоглядом поетичним» (С. 56). Видно, отже, що критик нарочно пропустив ті мої слова, щоб міг кинути на мене з мокрим рядном. Із всього того можна також дізнатись, що злишним є питання критика: «*Какіе тогда были украинцы?*». Одначе я позволяю собі пригадати високоповажаному моему критикові, що в літописі Київській вже під роком 1187 споминаєся «Україна». Коли ж в тім віці як жив Данило Заточник була Україна, то очевидячки були тогді й українці.

13. Критикові муляє в голові безвпину вираз «книжна мертвота», котрого я ужив в «Передних замітках» (С. 2), і проте каже він, що йому «*остается совершенно неизвестно*», яким способом попри тій «книжній мертвоті» могли являтися такі живі твори, як «Поученіє» Володимира Мономаха, «Волинсько-галицькая літопись», а найпаче «Слово о полку Ігоревім», котрим я «*восторгаюся*» (С. 270). На сей впрочім злишній закид відповідаю, що таких знаменитих творів було б в давній Русі значно більше, коли б не було саме тої «книжної мертвоти», себто візантійщини, закрашеної церковнослов'янським язиком, і коли б на южну Русь не була повали-

лась дика татарва. Критик дивуєся оп'ять великим дивом, що мені не подобаєся «*византійское преданіе*»! А хіба ж він уже забув, що він сам писав про ту візантійщину? Вже ж теє-то «*византійское преданіе*» було причиною, що, по словам самого ж Пипіна, «*московское царство стало безграничной византійско-восточной деспотіей!*» (Исторія слав. лит. С. 28-29). Коли ж вплив візантійщини такий шкідний, то справді дивуюся, чому критик каже, що моє презирство до «*византійскаго преданія*» вплинуло на історичні мої погляди. Він заявляє, що теє «*византійское преданіе*» давно покинула та часть южної Руси, котра багато віків тому назад прийняла унію, та що унія в нинішній галицькій Русі держиться до сього дня. Із сього погляду Пипіна можна дізнатись, що він тепер став нетерпимим у справах віри, позаяк стоїть при сій думці, що всі слов'яни повинні бути православними. Так, отже, колишній ліберальний «Западник» прийняв тепер теорію «московської школи». А не так-то давно писав він про ту теорію, що вона є «*односторонным фатализмом*» (Истор. слав. лит. С. 41).

Стоячи на засновку візантійщини критик заявляє, що я не поняв давнього періоду южноруської літератури в двох вельми важних відносинах. Вперве, по думці критика, я не поняв єдинства полудневої і північної Руси в давнім періоді; вдруге, я не зрозумів характеру давнього періоду, себто візантійського християнства (С. 270-271). Я ж ска-

зав вже попереду, що я розумію єдинство полудневої і північної Руси (себто Руси й Москви) в значенні династично-державнім, а не в значенні народнім. Тепер же заявляю, що вплив візантійщини на молоду природу руського народу не міг бути хосенним, заявляю ж се тим сміліше, що такої думки був попереду сам А. Пипін. Тому-то треба дивуватись, що він називав такий мій погляд *«грубою историческою ошибкою»*, коли він сам до р. 1890 сього погляду придержувався. Хоча ж я признаю хосенний вплив християнства на культуру Русі взагалі, то перечу все ще категорично, мовби то давна руська письменність (себто письменність книжників) оказала вельми широкий вплив *«на духовный склад самой народности»* (себто на вдачу маси народу). Люд бо не хіснував нічого з письменних творів тих грамотіїв, котрі придержувались «книжної мертвоты». Нехай собі пригадає критик свої слова, котрі він найпаче в «Вѣстнике Европы» (1875. XII. С. 687) про ту «книжну мертвоту» висказав. Ось і вони: *«(Церковный) язык книги с веками становился непонятен для массы; невразумительность церковной речи породила целый раскол; господство церковного языка затруднило самое образование литературы на живом языке, которому только длинным рядом усилий удалось завоевать себе право независимого существования, – но через тысячу лет после Константина и Мефодия не удалось еще стать живым языком религии...»*.

14. Подавши рецензію «Вступу» і «Передних заміток» про історію літератури взагалі (С. I-XVI; 1-5) високоповажаний мій критик не звертав уже своєї уваги на саму історію літератури в I часті. Видно, що йому ходило найбільше о те, щоб супроти моїх «українофільських» поглядів поставити свої погляди, зближені до теорій московських панславистів. Чи йому справді повелось, із своєї твердині розшибнути тяжкими таранами рідний захист українського «сепаратизму», себто чи повелось йому представити моє писання нісенітницею, тямущий читач зволить сам осудити. Відтак приступає критик до погляду на другу часть мого твору і ось тут здобувся він на маленьку похвалу мого писання, кажучи, що *«вторая часть представляет много полезного фактического материала, главным образом нового относительно деятелей галицких»* (С. 272-273). От і кінець невеличкій похвалі, хоч і тут критик не доглянув дійсного стану речі; розвідка бо про письменство галицьке й українське представляється в відношенню 1:3. Відтак каже критик, що в моїй книжці знаходиться небагато загальних заміток про долю просвіти, про школи і т. і., дарма, що про сі справи надруковано в моєму творі 183 сторони. Дальше підносить він сей закид, що в моїй історії літератури проявляється не так означення загального ходу літературного руху, як радше номенклатура з біографіями письменників по *«старомодним рубрикам»*: поезія епічна, лірична, драматична. На сей закид

відповідаю, що загальний хід літературного руху виказав я в просторім «загальнім погляді історичнім і літературнім» (С. 5-183) і в коротких передніх статтях до поодиноких родів русько-української поезії (С. 184-185; 353; 726-728). Що ж я написав трохи більше від номенклатури і біографій, зможе легко замітити всякий, хто лиш прочитав цілу другу часть мого твору (сторін 952). Се бо подавав я зміст і літературну оцінку всіх важніших творів русько-українських письменників. Що же тикаєся до «старомодних рубрик», то думаю, що лучше є придержуватись звістних в літературнім світі категорій, ніж писати суміш про всяку всячину. Вже ж я пишу першу повну історію русько-української літератури, тож думаю, що монографії придатуться пізнішим історикам далеко більше, ніж загальні погляди на хід літературного руху.

Дальше каже критик, що я писателів галицько-руських перемішав з українськими, так що, приміром, послі Шашкевича й Устияновича сліднують Метлинський, Шевченко, Афанасьєв-Чужбинський, потім знов Гушалевиц, Климкович і проч. По думці ж Пипіна, Шевченко зовсім не стоїть між Шашкевичем і Климковичем, як і взагалі писати всуміш українську і галицько-руську літературу є річ взагалі ризиковна, тому що були різні зачатки, матеріал і результати обох літератур. Відтак примічає критик, що я змішуючи ті літератури в одну купу, хотів доказати єдність і тотожність южноруської літерату-

ри від давного Київського періоду аж до сього дня, і від Харкова аж до Львова (С. 273). На сі закиди відповідаю навперед, що коли я вже писав «по старомодным рубрикам», то, даючи погляд на поетів ліричних, міг я справді придержуватись тої черги письменників, на котру натякнув критик. Може б, було й лучше групувати письменників на основі літературних напрямів, які, приміром, Петров виказав у своїх «Очерках истории украинской литературы XIX столетия». Одначе вже Олександр Кониський не похвалив поділу, якого придержувався Петров (Діло. 1884. Ч. 45). Опроче така класифікація не дасться виправдати в літературі українській, тому що, приміром, ті письменники, що придержувалися сентиментального напрямку літературного, у своїх творах наблюдали подекуди також прикмети реалізму. Що же тикаєся сього закиду, що я писав всуміш українську і галицько-руську літературу, то, по моїй думці, таке писання зовсім природне. Щоби ж не вдаватись в широку полеміку, відповім критикові таки його ж словами: «Они (галичане) разделены политической границей (от малоруссов югозападнаго края), но в образованном слое обеих сторон – тесно связаны единством языка, общностью старых исторических преданий, общностью новейшей литературы»<sup>16</sup>.

Так, отже, весь погляд критика на другу часть мого твору ви-

<sup>16</sup> Вѣстникъ Европы. I. 1881. С. 408.

повнюєся 22-ма стрічками друку. Спасибі йому і за таку милість! Він вдоволився сим заявленням, що в історичних і національних поглядах «галицко-русскаго ученого» чимало «ошибочнаго» і «натянутого». Нехай і так буде! Перед роком 1890 не був би критик таким безпощадним суддею «особой исторіи русской литературы!». Вже ж із моєї відповіді на його інсинуації видно, що він до р. 1890 проявляв майже ті самі думки про самостійність руської мови й літератури, котрих я придержуюся враз зі свічними моїми земляками. Проте русинові-українцеві дуже немило почути від Пипіна сей категоричний диктат, що книга моя є не тільки історичною похибкою, але й похибкою в змислі народно-суспільних понять! По думці сього критика, моя книга витворює історичний фантом, хоче скрити історичні відносини южноруського племені, відтягаючи його від зв'язку з цілим «руським» народом. Він жалкуєся, що я не люблю «російської» літератури, багатой літератури сильнішого слов'янського племені. Відтак заявивши, що тільки з'єдинення з тою літературою могло б статись великим добром для невеличкої літератури<sup>17</sup> малоруського племені. Віщує Пипін сій

<sup>17</sup> Критик думає, що моя книга з «запасом» епічної, ліричної і драматичної поезії вже доведена до кінця. Авжеж позволяю собі, йому заявити, що тепер друкуєся третій том «Исторіи рускои літератури», в котрім на тисяч-кількадесяти сторонах розкажєся про тих письменників, що переважно писали прозою. Так, отже, наша (малоруська література не є так дуже маленька, які се здаєся критикові.

нашій літературі сумну долю, по-заяк наша племінна окремішність, по його думці, мусить бути тільки «провінціалізмом!» (С. 273-274).

Нігде правди діти, сумний се гороскоп на будущиву (мало)руського народу! Бо ось, по думці А. Пипіна, має сей народ літературою своєю з'єдинитись з літературою «общерусскою», себто російською! Він гадає, що нашу мову розвіє вітер північний як полуку! Авжеж не потрібно тривожить він українців таким сумовитим віщуванням. Вже ж «Журнал министерства народнаго просвещенія» явився в сій справі більш толерантним від колишнього ліберального «Западника». Ось і слова того «Журналу», висказані з поглядом на самостійність язика (мало)руського: «Народ может потерять свою самостоятельность, но характер и язык его всегда остаются его достояніем. Слава и совершенство языка не зависят от судьбы народа»<sup>18</sup>. Нехай, отже, високоповажаний мій критик не журитья долею нашої мови й літератури. Коли не загибають в світі 140 000 лужичан, то чей не пропаде без сліду 20 000 000 русинів-українців! Поки що всякому тямущому українцеві справді сумно, що славний публіцист А. Пипін занапастив свої ліберальні думки про самостійний розвій русько-української мови й літератури, що він похилив своє чоло супроти кормиги московського панславізму!

<sup>18</sup> Порівн.: Записки о южной Руси. Издал П. Куліш. С-Пб. 1857. II. С. 263.